

Nemes Csaba

A reanimáció történeti szótára és nosológiája

Az etimológia nemcsak a szó származását, más nyelvből való kölcsönzését tisztázza, hanem utal a kórkép (görögül: nosos) vagy egy gyógymód fogalmának jelentésbeli változására is. Ez ugyanígy vonatkozik az asphyxia vagy a *tetszhalál*¹ (*extinctae animae, apparenter mortuus, animatio suspensa, Scheintod, suspended animation*), a *tetszhalott* (*mortuus sive defuncto similis*) mint *entité morbide* (Charcot) megértésére, amelynek tünettana és diagnosztikai kritériumai az évszázadok folyamán jelentősen változtak. Mai értelmezés¹ szerint a *tetszhalott* „olyan öntudatát veszített személy, akinek szív működése, légzése az észlelhetetlenségig vagy annyira csökkent, hogy már nem észlelhető, és ezért azt illető halottnak látszik.”²

Modern értelmezésben *tetszhalál*ról akkor beszélünk, ha az alapvető életjelenségek (mint a spontán légzés, keringés, izomtónus) és a reflexek is hiányozni látszanak, de a halál biztos jelei (légzésbénulás, szívmegállás, fénymerev, tág pupillák, hullamerevség és -foltok) még hiányoznak. (A harvardi kritériumok¹² és a szervátültetések elterjedése óta különbséget teszünk az agy izolált és a test egészének halála, valamint a visszafordítható klinikai és a végleges biológiai halál között is; ezeknek orvostörténeti vonatkozása azonban vajmi csekély.)

Az életjelenségek, a halál és az újraélesztés szókincsét szinte valamennyi európai nyelv a görögből és a latin nyelvből kölcsönözte, a *reanimáció* ógörög szinonimáját (η εχζωπυρησις, ekzopüresis) azonban egyik sem vette át. A magyar nyelv régisége és rendkívüli szóbősége – egyedül a halál és halodoklás megjelölésére 160 szavunk van!¹⁷ –, ezt csak az orvosi szaknyelvben tette szükségessé.

Pápai Páriz latin–magyar szótára (1762)³ a *resuscito* (‘feltámasztani’) vagy az *anima* (‘lélek’; de ‘lélegzet, levegő, élet és szél’ jelentésű) szakkifejezéseit a latin nyelvből vezeti le. Az *éledés, élesztés; animatus; animare* nála ‘elevenítés’-t és ‘megélesztés’-t egyaránt jelent, az *éleszthetőség (animabilis)* azonban hiányzik: *animatu caret* (‘nintsen semmi érzékenység benne’). Rokon értelemben ismert volt a XVIII. századi deákos latinságban a *vivificatio* és a *reviviscemia* is a felélesztés jelölésére; ezek mai szóhasználatunkból kivesztek. Pápai Pariz³ a *tetszhalál* fogalmát még nem használja, a *resurrectiōt* pedig csak a feltámasztásra alkalmazza.

A XVIII. század második felében használatban volt a *revivificatio (reviving)* megjelölés is, amellyel vagy a fém sók vegyi szétbontását vagy az újraélesztést jelölték (Blanchard 1788).¹³ A *tetszhalál* vagy annak jelenlegi változata, a sokkot vagy mérgezést kísérő mély kórnás állapot tünetegyüttesét már az ókor is ismerte, de az újkorban a legfontosabb ismervének nem a spontán légzés (görögül: το πνευμα, latinul: *respiratio, spiritus*; Pápai Pariznál: *spiramen, spiraculum, anhelitus*)³ vagy a légvétel (αναπνοη) megszűnését (görögül: απνευσι, latinul: *spiritus alcis suppressus*) vagy az ezzel azonos jelentésű *lélek* (görögül: ψυχη, latinul: *anima*) eltávozását (*animam expirat*), hanem a pulzus hiányát (görögül: η ασφυξια, *a-sphyxia*) tartotta. Nulla pulsa, nulla medicina; ez az elv egészen a XVIII. századig érvényes volt. Ha az agónia (η αγωνια) elkezdődött, a légzés leállt (*apnoe, animam agere*), a betegből az éltető (*animabilis*) vér (*purpurea anima*) is eltávozott, és a halál (δ θανατοζ) beállt, gyógyításra (*curatio, sanatio*) már nem volt mód; ilyenkor már élesztéssel (*animatio*), mentési eszközök (*auxilia repentina*) alkalmazásával többé nem próbálkoztak.

Az újraélesztéssel kapcsolatos szakkifejezéseket (*Scheintod, collapsus, apnoe, Wiederbelebung*) a XVIII. század eleji német szakirodalom még nem ismeri.¹⁵

AZ ÚJRAÉLESZTÉST JELÖLŐ FOGALMAK SZINONIMÁI 1770 KÖRÜL:¹⁶ Resuscito = felébresztem, Wiedererwecken, Excito, Suscito. Extinctum, functum cadaver, mortuum ad vitam revoco, reduco, extraho. A styge vitales rursus revocavit ad auras. Exangues animavit umbras revocans in vitam obita iam morte sepultos. Manes sepultos revoco. Revoco ad munera vitae, ad lumina vitae destituir defunta cadavera, vitae, demortua corpora reddit ad clarum vitae lumen, tres obita iam a morte reduxit. Ad vitam resurgo, revoco, redeo. Redditur amissae lethi post funerea vitae.

Mint majd látni fogjuk, a XVII. század közepétől, a felakasztott Anne Green sikeres reszuscitációja (1650. december) és Albinus németalföldi plébános könyvecskéje (1676) után azonban az orvosi szemlélet megváltozott; a vízbefúltak, akasztottak és egyéb erőszakos halállal holtak felélesztése hamarosan emberbaráti cselekedetté vált. Ezt jelzik a reanimáció első klasszikus műveinek szakkifejezései is:

1676: vita sub aqua protracta (Pechlin),
 1742: Wiedererweckung (Behrens),
 1767: vita restituenda (Eberhard),
 1774: Asphyxia (Gardane),
 1789: asphyxia neonatorum (Ehrhardt),
 1790: Scheintod (Previnaire),⁸
 1824: suspended animation (H. H. Hickman),
 1897: apoplexia cordis (szívszélhűdés),

de több más, időközben használatban volt divatjamúlt kifejezés is. Troxler még 1848-ban is a *syncope* (συνυποψ) a *mors putativa*, *apnoia*, *asphyxia*, továbbá a *tetszhalál* (nála: *animi deliquium*) szinonimájaként említi. Flór Ferenc 1835-ben a hirtelen halál eseteit szintén tetszhalállal (*Scheintod*) jelöli,¹¹ tünettáblában (nála: *a tetszhalál eszképe*) azonban gondosan kerüli az idegen szakkifejezéseket; terminológiájában teljesen a nyelvújításra támszakodik (*aléltség, felfüggesztett vagy elfojtott lehelés, hibázó szív és érverés, izomlankadás, kitágult szemfény, poshadás* stb.).

Az első mentőtársaságok megalakulása után (Amsterdam 1767) a kikötővárosokban megnyílnak az első segélyhelyek is, amelyek felirataik után (*Vitae dubiae Asylum, Asylum Asphycticorum*) als „Rettungsort der Scheintodten” a mai mentőállomások (*statio auxiliatoria*), sürgősségi ambulanciák és intenzív terápiás osztályok előfutárának tekinthetők. Hamarosan a temetői ravatalozók is ilyen, a tetszhalottak központi apparatív megfigyelésére szolgáltak,¹⁰ ahol előírászerűen az életmentés eszközeit (*auxilia repentina*) is tárolták. Itt jegyezném meg, hogy a *therapia*, a *reanimatio* és az *exitus letalis* szóhasználatot még a középkori latinság sem ismerte (Niemeyer – van de Kieft 2002),⁴ a hirtelen halált pedig mint *mors subita seu repentina*,⁹ és ha pedig kétség merült fel a halál beálltát illetően, akkor ezt az állapotot *vita dubia* névvel illette. Ezt a fogalmat a modern orvoslás is ismeri, és a halál időpontjának megállapítása előtt a kórimzésben (a szervkivétel előtt) egynapos várakozást (*Schwebestand*) ír elő. Míg az angolszász nyelvben a régebbi *resuscitation* (lat. *resuscitare*) maradt fenn, addig a német irodalomban a XVIII. századtól inkább a *Reanimation* kifejezés terjedt el. Más latin nyelvben, mint az olaszban (*risuscitare, rivivere*), spanyolban (*reavivar, resurrección*) vagy a franciában mindkét kifejezéssel találkozhatunk (*ressusciter un mort, resuscitation, resuscité, resuscitable*), nem választva el élesen a feltámadástól (*ressusciter du tombeau, résurrection*), amely nemcsak újjáéledést, feltámadást, hanem felgyógyulást, felépülést is jelenthet (Sauvageot 1932).⁵ Ugyanakkor a *réanimation* fogalma a francia (és a román) nyelvben nem szorítkozik az újraélesztés gyakorlatára, hanem ezzel valamennyi intenzív terápiás eljárást is jelölik (H. Laborit 1958).¹⁷ (Az antik latin nyelvben az újraélesztésre szintén használatos rokon értelmű szavak, mint a *revivisco, recreor, excito* vagy *suscito, a morte ad vitam revoco, mortuum in vitam restituo, reditus ad vitam* már nincsenek használatban az újkori orvosi nyelvben.) A holland-németalföldi nyelv ezzel szemben a magyarhoz hasonlóan egyik antik kifejezést sem használja, és az újraélesztést körülrással jelöli: *herdevendigmaaking, tot hetbewustzijn terugbrengen, tot nieuw leven brengen, de levensgeesten weer op te wekken*.

Újraélesztéssel (*re-animatio, re-suscitatio*) korábban is többnyire a hirtelen vagy az erőszakos halál esetén próbálkoztak, amíg a tetszhalott (*mortuo* vagy *defuncto similis*) valamilyen külső vagy belső ingerre életjelenséget nem mutatott. Az ingerelhetőség (*irritabilitas*) jelenléte ugyanis hozzátartozott a tetszhalál korábbi tünettáblához.

JEGYZETEK

¹ Magyar Nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 6. kötet, 664.

² Hogy a tetszhalott olykor-olykor magától is feltámadott, arra nemcsak Plinius,⁶ hanem Mikszáth Kálmán is utal: „Arra is volt eset, hogy tetszhalottat tettek a koporsóba”; „A halott felocsúdván a tetszhalálból, mely lélegzetet véve, megmozdult”.

³ Pápai Pariz Ferenc 1762. *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latinum*. Tyrnaviae, Typis Collegii Accademici Societatis Jesu, 912.

⁴ J. F. Niemeyer – C van de Kieft 2002. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Mittellateinisches Wörterbuch*. Wissenschaftl. Buchgesellschaft, Leiden, M. Buchberger Hrsg: Lexikon für Theologie und Kirche, Herder Verlag, Freiburg i. Br.

⁵ Sauvageot A. – Balassa J. – Benedek M. 1932. *Francia-magyar nagy kéziszótár*. Dante Kiadó, Budapest.

⁶ Tetszhalottak élve eltemetése az ókorban is előfordult. Valerius Maximus után Caius Plinius Secundus beszámolt két, a halotti máglyán magukhoz tért tetszhalott római esetéről (Plinius: *Naturalis historia*, XXXIII; Kap. VII: 173). A latin szerzők közül Heraclides Ponticus, Pergamoni Galénosz és Diogenes Laertius is összegyűjtött hasonló tetszhalotteseteket. (Ezek leírása megtalálható Christoph Wilhelm Hufeland monográfiájában: *Der Scheintod, oder Sammlung der wichtigsten Thatsachen und Bemerkungen darüber in alphabetischer Ordnung*. Berlin, Buchhandlung des Commerziens-Rats Matzdorff, 1808).

⁷ Póra Ferenc 1991. *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 345–346.

⁸ J. Chr. Friedrich Scherffnél 1787-ben még nem *Scheintod*, hanem csak *Tochtscheinende*. Ugyanezt a terminust használja Albert Vinzenz Zarda is 1796-ban Prágában megjelent könyvecskéjében (*Alphabetisches Taschenbuch der hauptsächlichsten Rettungsmittel für tochtscheinende und in plötzliche Lebensgefahr gerathene Menschen*).

⁹ Először C. G. Carisiusnál: *De subitaneis moribus*. Róma, 1735.

¹⁰ Drezdában már 1799-ben, a XIX. században pedig minden nagyobb város központi temetőjében (pl. Lipszében, Pesten) berendeztek ilyen mechanikus eszközökkel felszerelt központi „betegmegfigyelő” egységet. Mark Twain 1882-ben meglátogatta Münchenben a 36 tetszhalott számára berendezett ravatalozót (Mark Twain: *Life on the Mississippi*. Bernhard Tauchnitz Verlag, Leipzig, 1883, chapter XXXI, 279–293).

¹¹ Flór Ferenc 1835: *A tetszhaltak felélesztéséről*. Pest, 2–20.

¹² Harvard Medical School 1968: The definition of irreversible coma. *JAMA* 205: 337–340.

¹³ Stephan Blanchard 1788: *Arzneiwissenschaftliches Wörterbuch nebst alphabetischer Ordnung*. G. Philipp Wucherer, Wien, 684.

¹⁴ *A Pallas nagy lexikona*. Az összes ismeretek enciklopédiája 1893–1904. Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. kiadása, Budapest, 15. kötet, 756–757.

¹⁵ Johann Hübner 1727: *Curieuses und Reales Natur = Kunst = Berg = Gewerck und Handlung = Lexicon*. J. F. Gladisschens, Hamburg.

¹⁶ *Gradus Parnassum sive Novus Synonymorum Epithetorum et Phrasium Poeticarum Thesaurus*. Tyrnaviae (Nagyszombat), Typus Coll. Acad. Societatis Jesu, 1771, 1001.

¹⁷ Henri Laborit 1958. *Bases psycho-biologiques et principes généraux de réanimation*. Masson, Paris